

Nina Laaksonen

Värin relationaalisuus. Matka värin aistisuuteen ja ontologiaan

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Värin olemista maailmassa on tutkittu pitkään perustieteiden näkökulmista, ja siitä saatu tieto antaa ymmärtää sen luonnetta erilaisina mitattavina yksikköinä ja väriavaruuksina. Värin olemassaoloa lähestyttäessä relationaalisen ontologian näkökulmasta tulevat eteen toisenlaiset kysymykset. Aikaisempi tieto ei ole enää riittävää tämän näkökulman selvittämiseksi, vaan tarvitaan värin uudelleenajattelua ajan ilmiöiden ja niistä käytävän keskustelun kanssa. Värin olemista maailmassa voidaan tulkita jatkuvana liikkeenä ja kommunikaationa muiden entiteettien kanssa. Huomio kiinnittyy tällöin havaintojaan, havainnon prosessiin ja vuorovaikutuksessa syntyvään tapahtumiseen.

Historiallisesti katsottuna välitöntä värihavainnointia tehneen Johann Wolfgang von Goethen tutkimuksista kantautuu kaikkia näihin päiviin. Goethen tapa tutkia väriä ja luottaa omiin havaintoihinsa toimii inspiraationa värin havaintoprosessin ja -kokemuksen tutkimisessa taiteen ja taidepedagogiikan näkökulmasta. Goethen tutkimustuloksia seurasivat monet väritulkinnat ja -teoriat, joista lähtivät liikkeelle myös tunnetuimmat värin opetuksessa edelleen käytettävät teoriat.

Artikkeli pohjautuu tekeillä olevaan väitöskirjaan, jossa värin ja värikokemuksen ontologiset kysymykset otetaan uudelleenajattelun kohteeksi. Väitöskirjassa väriä lähestytään taiteellisen tutkimuksen ja postkvalitatiivisen metodologian avulla. Väriä tarkastellaan subteessa ihmiseen, luontoon, olemiseen ja elämiseen erilaisissa ilmastoissa ja ympäristöissä. Posthumanistisen viitekehyksen avulla väriä lähestytään aktiivisena toimijana muiden toimijoiden joukossa. Vuorovaikutteisina ja aktiivisina toimijoina värit voivat näin opettaa näkemään maailmaa uudella tavalla. Kysymys värien kautta rakentuvista subteista on ajankohtainen juuri nyt, kun ihmisen ekologista toimintaa tarkastellaan kriittisesti.

relationaalisuus, posthumanismi, värillisuus, kokemus, taidepedagogiikka

Johdanto

(Prologi)...kuvittelen kuuman ilmamassan alta näkyviin tulevan rannan, jossa meri velloo turkoosina. Haistan sen suolaisuuden ja tunnistan kebossani, että tämä värillisuus on minulle uutta. Matkani päiväntasaajan lähelle on kestänyt pitkän aikaa. Mielessäni olen viettänyt tässä hetkessä ja paikassa jo useita tuokioita aikaisemmin, siitä lähtien kun tiesin matkani Beniniin varmistuvan. Aina silloin kun olen päästänyt kuvittelukykyäni liikkeelle, ajatukseni ovat vieneet minut helposti ja vaivattomasti tulevaan kohtaamiseen meren, Guineanlahden kanssa. Täällä kotona Suomessa kesä on kääntynyt alkavaan syksyyn ja avoimesta ikkunasta tuulee viileää ilmaa työhuoneeseeni. Hartioillani on villatakki. Värillisuus ei liity aikaan, kokemukset ovat olemassa ja syntyvät monessa paikassa eri tasoilla ... (16.8.2021)

Kirjoittamani kuvaus värikokemuksesta on syntynyt pitkän ajattelutyön ja kuvittelun tuloksena. Artikkelini pohjautuu Aalto-yliopistossa tekeillä olevaan väitöskirjaan värin uudelleenajattelusta moniaistisena ja monialaisena kokemuksena. Matka Guineanlahden rannalle on yksi tutkimukseeni liittyvä eksperimentti, jossa tarkastelen väriä suhteissa syntyvänä asiana. Kirjoitan väreistä itsestäni käsin, läheltä avautuen, sellaisina kuin ne ilmenevät ajattelussani ja kokemuksissani. Värikokemukset syntyvät erilaisissa tilanteissa ja suhteissa ihmisten, eläinten, kasvien ja ei-inhimillisten asioiden kanssa. Kirjoitan taiteen kentältä, jossa toimin ammatillisesti taidekasvatuksen ja tutkimuksen parissa. Väri ja historia tämän lehden aiheena on innostanut pohtimaan värin ontologisia perustoja ennen ja nyt ja saatellut ajatuksiani myös tulevaisuuteen. Ennalta kuvittelemani kohtaaminen meren kanssa toteutui marraskuussa 2021. Kuvittelukykyäni on toiminut työkaluna ja taiteellisen ajattelun lähtökohtana erilaisissa kohtaamisissa värien kanssa.

Väri avautuu läheltä – taiteellinen tutkiminen

Väritutkimukseni on lähtenyt liikkeelle omakohtaisesta värityöskentelystä. Kokemukseni Goethen värioppikurssilla Aalto-yliopistossa, jossa värin värillisuus oli läsnä tehtyjen harjoitusten kautta, saivat pysähtymään värin äärelle ja kokemaan värit omakohtaisesti.¹ Nämä kokemukset, sekä maalaaminen ja työskentely taideterapiakontekstissa², ovat jättäneet ajatteluuni, kehooni ja muistiini jälkiä, joiden johdosta kiinnostukseni tutkia värikokemusta on syntynyt. Perehdyttyäni lisää värin tutkimukseen sekä posthumanistisen viitekehyksen avaamaan käsitykseen ihmisten ja ei-inhimillisten entiteettien välisestä kommunikaatiosta on tutkimukseni suuntautunut kohti värin värillisyyden moninaisuuden jäsentämistä ja kartoittamista. Väri vapautuu toisenlaiseen teoreettiseen ja filosofiseen tarkasteluun kokemusten ja välittömien värihavaintojen avulla, jolloin tulee mahdolliseksi uudelleen tarkastella sen ontologisia perustoja.

Värin uudelleenajattelua koskevan väitöstutkimukseni³ äärelle tuleminen taiteen kentällä on houkutellut esiin kysymyksiä, joita ei ole tarpeeksi ponnekkaasti kysytty viimeisten vuosikymmenien aikana. Miten väri on olemassa kokemuksissamme? Mitä väri voi opettaa ymmärtämään ympäristöstämme sekä itsestämme? Taiteen alan ammatillista koulutuspolkua kulkiessani olen huomannut väripuheen kulttuurissamme melko vähäiseksi ja ikään kuin sammuneeksi. Miksi näin on? Mitä väristä pitäisi opettaa nykysukupolville?

Aisti- ja kehotietoon luottaminen on taiteellisessa toiminnassa ja tutkimisessa yksi perustava lähestymistapa ja myös omassa tutkimuksessani keskeinen tutkimusote. Taiteellisessa tutkimisessa pelkkä abstrakti ajattelu ei toimi vaan on yritettävä ymmärtää lisäksi kehon ja aistien tuomia viestejä koetusta elämästä. Tietoisuus kehon läsnäolevuudesta tulee tärkeäksi työkaluksi ja kokeminen, ajattelu sekä käytännön tekeminen muodostavat lopulta kokonaisuuden, jolle yritetään antaa muoto sanallisesti tai taideteoksena. Juha Varto, kuvataiteen tutkimuksen ja opetuksen emeritusprofessori Aalto-yliopistosta, on kirjoittanut taiteellisesta ajattelusta sekä taiteellisen tutkimuksen kehittymässä olevasta metodologiasta. Varto kirjoittaa, että taiteellinen ajattelu on tekijän kehittymistä toiminnan mukana: *”Tämä kuvaa hyvin käytännön, tekijyyden ja ajattelemisen yhteyttä. Sen sijaan että pitäisimme tärkeänä ajatella abstraktioiden ja kuvitelmien avulla, tärkeää on ajattelu, jolla on konkreettisia tuloksia, aistisen alueella vaikuttavia tekoja ja teoksia, joita ei voi ohittaa, koska ne vaikuttavat meihin jo ennen kuin ehdimme ilmoittaa, että emme tahdo niiden vaikuttavan meihin. Taideteot ja -teokset ovat samassa maailmassa kuin luontokin, ja ihmiset huomaavat niiden koskettavan ennen ensimmäistäkään ajatusta.”*⁴

Taiteellinen kokeminen tarvitsee työkalukseen kykyä taiteelliseen ajattelemiseen, jolloin koko tutkimustilanteesta läsnäoleva maailma saa vaikuttaa syntyvään kokemukseen. Tutkimuksessa tämä ominainen piirre sallii myös kehollisten ja aistien tuomien viestien huomioimisen ja taiteellinen ajattelu toimii näin ollen metodina kokemuksesta kirjoitettaessa. Seuraava lainaus on ympäristötaiteilija, tutkija Leena Valkeapään tekstistä, jossa hän kuvaa taiteilijan tutkimusotetta saamelaiskulttuuriin kohdistuvassa taiteellisessa tutkimuksessaan: *”Tutkimukseni taiteellinen kokemus näkyy ensinnäkin siinä, että käsitteelen aineistoani, kuten kuvataiteilija sommittelee teostaan. (...) Näin tarkastelen tuulta, poroa, aikaa ja ihmistä. Rakentamalla vuoropuhelua kertojieni välille tavoittelen näkymiä ja uusia avauksia, kuten maalari sommittelee maalaukseen värien ja muotojen kohtaamisia. Tämä toimii intuition varassa, sisäiseen tuntemukseeni tukeutuen. Tarkoitin intuitiolla sitä perustetta, millä taiteilija päättää milloin esimerkiksi värit maalauksessa ovat kohdallaan. Kyse ei ole väriarvojen mittaamisesta, eikä rationaalisista päätöksistä. Tutkimuksessani en edes yritä habmottaa tätä sisäistä päätöksentekoprosessia. En käsitä tutkimusta pyrkimyksenä sanallistaa intuitiota tai kuvata taiteellisen ilmaisun prosessia. Käytän taiteellista kokemusta välineenä ja tienä tutkimuskysymykseni avaamiseen.”*⁵

Kokemus tulesta tunturissa jättää muistijäljen kokijaansa, mutta miten kuvata tulta ja sen jättämää ekologista jälkeä tunturissa? Läheltä kirjoitettu teksti kokemisesta paljastaa, kuinka

varastoimme muistijalkia itseemme syntymästämme lähtien. Samoin värikokemukset jättävät jälkiä monista koetuista asioista, esineistä, tunnelmista ja ohikiitävistä hetkistä, ja ne tulevat osaksi kokemusmaailmaa myös tulevien kohtaamisten varalle. Valkeapää kirjoittaa tulen kokemisesta tunturilla: *”Esimerkiksi tulen merkitykset paljastuvat, kun keitämme nopeasti pienen liekovarpiotulen lämmössä puuttomalla tunturiylängöllä. Paikalle jää vain kämmenenkokoinen jälki, eikä tulipaik-*

Kuva 1. Pohjoinen jäämeri. Kuva Nina Laaksonen, Norja 2019. Minkälaista kokemusta värikkyydestä synnyttävät aallot, vuoroveden vaihtelut tai rantaan ajautuneet kivet?

*kaa tunnista enää, hetki on niin ohimenevä. Pienen tulen olemuksesta jää kuitenkin minuun merkityksellinen muisto, joka paljastuu aineistoni äärellä. Oman kokemukseni kautta ymmärrän vastaavanlaisia kokemuksia ja kokemuksiin sisältyviä hiljaisia merkityksiä, tuoksuja, paikan tunnelmaa, tulen kuumuutta, aikaa.*⁶

Näissä taiteilijoiden ja tutkijoiden kirjoituksissa kuvataan havaintoon luottamisen välttämättömyyttä ja aitoutta. Suorat lainaukset avaavat mielestäni parhaiten sitä keskustelua, jota käydään taiteen tutkimuksen ja filosofian parissa maailman kanssa tutkimisesta. Viittaan tässä postkvalitatiiviseen⁷ tutkimisen tapaan, joka tarkastelee ajatusta siitä kuinka tutkija tekee tutkimustaan maailman kanssa eikä sen ulkopuolella. Havainnot tapahtuvat maailman kanssa, maailmassa ja maailmana.⁸ Yksilö, subjekti tai havaitsija on kiinteä osa tapahtumista. Postkvalitatiivisesta lähestymistavasta ovat kirjoittaneet muun muassa Maggie MacLure (2016) ja Elizabeth Adams StPierre (2021).⁹ Taiteellisen tutkimisen ytimessä on toiminnassa syntyvä aisti- ja kehotieto, jonka kanssa maailmaa voidaan ymmärtää ja hahmottaa. Aisti- ja kehotiedon kautta syntyvät myös kokemukset. Niin Johann Wolfgang von Goethen (1749–1832) väritutkimuksissa kuin taiteellisen tutkimuksen käytännöissä nykyään, relevantin tiedon luonnetta yritetään ymmärtää kokonaisvaltaisena. Koko ajan kehityksessä olevat taiteellisen tutkimisen metodologiat tuovat tietoa taiteilijoiden praktiikoista läheltä koettuina ja ajateltuina kokemuksina. Näistä praktiikoista ja tutkimusasetelmista kirjoittaminen avaa käsitteitä kehollisista kokemuksista, jotka liittyvät vahvasti myös värien kokemiseen.

Kaikuja Goethen väritutkimuksista

Kiinnostukseni kohdistuu erityisesti Goethen väritutkimuksissa olevaan välittömään värin havainnointiin, jossa havaitsijalla ja kokemuksella on tärkeä merkitys. Tarkastelen seuraavaksi lyhyesti värin fysiikan tutkimuksen perustoja Isaac Newtonin (1643–1727) ja Johann Wolfgang von Goethen erilaisista värin tulkinnan lähtökohdista käsin. Siirryn sitten käsittelemään värin syntymistä relationaalisen ontologian lähtökohdista Alfred North Whiteheadin (1861–1947) prosessiontologian ja kvanttifysiikan tulkintojen avulla.

Väri ilmiönä on tuttu asia maailmassa eikä tieteessä tai taiteessa ole jatkuvasti ja aktiivisesti kyseenalaistettu ja tarkasteltu sen ontologisia perustoja. Väri-ilmiön syntyä fysiikan lakien mukaan pidetään yleisesti värin perustana, ja kiinnostus on kohdistunut niihin moniin värin ominaisuuksiin, jotka vaikuttavat tavalla tai toisella taiteessa, koulutuksessa, yhteiskunnassa ja ympäristössä yleisemmin. Harald Arnkil kirjoittaa teoksessaan *Värit havaintojen maailmassa*, että havainnon ja ylipäätään värin korostaminen taiteessa ei ole 1980–1990-luvuilta lähtien ollut pinnalla, vaan taidekeskustelua ovat johtaneet filosofiasta ja kielitieteestä lähtöisin olevat strukturalistiset ja dekonstruktivistiset teoriat. Näiden teorioiden kiinnostus on kohdistunut muuhun kuin näköaistiin ja sen toimintaan.¹⁰ Nyt 2020-luvulla tutkijoita kiinnostavat muun muassa luonnosta saatavien värien biologiset ominaisuudet ja mahdollisuudet kestäväen kehityksen näkökulmasta.¹¹ Tutkimusta tehdään monella tieteenalalla erikseen, mikä on johtanut tiedon pirstaloitumiseen. Eri tieteenaloilla syntyneitä ontologisia ja epistemologisia käsityksiä väristä ei välttämättä ole mahdollista sovittaa yhteen.

Klassisen fysiikan tuomat tutkimustulokset ovat yhä edelleen vallalla tarkasteltaessa värin ontologisia kysymyksiä. Klassisen fysiikan merkittävimpiä saavutuksia on ollut matemaattisten lainalaisuuksien vakiintuminen osaksi eri tieteenalojen tiedonmuodostusta. Englantilaisen fyysikko ja matemaatikko Isaac Newtonin esittämät käsitykset värin luonteesta näkyvän valon osien ominaisuutena juurruttivat käsityksen väristä aikansa maailmankatsomukseen kuuluvaksi. Newtonin uskottiin paljastaneen maailman todellisen rakenteen, jossa luonto nähtiin matemaattisten lakien hallitsemana

täydellisenä ja järjestäytyneenä koneistona.¹² Newton teki klassisen fysiikan tutkimuksissaan havainnon, jonka mukaan prisma hajottaa valon eri väreihin. Tästä alkoi värin tutkimuksessa tapahtunut nopea kehitys, jonka tuloksia voitiin 1800-luvun alusta lähtien hyödyntää väriainetuotannossa ja painoteollisuudessa. Huomio kiinnittyi luonnonilmiön tutkimisen lisäksi myös värin havaittsijaan ja sitä kautta silmän anatomian tutkimiseen. Samalla kiinnostus värien liittymisestä mielen ja aivojen toimintaan alkoi kasvaa tutkijoiden keskuudessa. Tutkimus laajentui edelleen 1900-luvun loppupuolella entistä eriytyneemmille tutkimuksen aloille kuten havaintopsykologian ja neurologian aloille.¹³ Esimerkkinä edellisestä on synestesian tutkimus, jossa tarkastellaan väriaistimuksen yhdistymistä muihin aistimuksiin musiikin tai kirjallisuuden parissa. Synestesiällä tarkoitetaan yksilön kokemusta, jossa yhden aistin välittämät tuntemukset sekoittuvat vähintään yhden toisen aistin tuntemusten kanssa, kuten äänien havaitseminen väreinä tai toisinpäin.¹⁴

Newton esitti tutkimustuloksensa teoksessa *Opticks* (1704) väriympyrän muodossa, josta on saatu malli väri-ilmiön kuvaamiselle myöhemmissäkin väriteorioissa. Mutta toisaalta, mitä väriympyrät kertovat meille ajasta, kulttuurista, tieteen ja taiteen suuntauksista kulloisenakin aikana? Edustavatko väriympyrät enemmän kulttuuriensa kuvia kuin väriä itseään?¹⁵ Tieto väristä ei kuitenkaan kosketa ihmistä pelkästään fysiikan tutkimustuloksien ansiosta, vaan niiden kykyjen ja ominaisuuksiensa vuoksi, joita meillä on ihmisinä ja lajina olemassa. Tämä tieto vie lähemmäksi posthumanismin parissa käytävää keskustelua ihmisestä muiden lajien joukossa. Ihmisinä kykenemme näkemisen lisäksi muistamaan kokemuksiamme ja osaamme käsitellä muistojamme. Värit ovat elämässämme merkityksellisiä, mutta ymmärrämmekö niiden merkityksiä arkielämässämme riittävästi?

Newtonin lähestymistavasta poikkeavaa tutkimustapaa edustivat saksalaisen yleisneron, runoilijan, kirjailijan ja taidemaalarin Johann Wolfgang von Goethen väritutkimukset. Goethe oli monilahjakkuus, jonka tuotantoa voi tarkastella monelta suunnalta kuten kasvitieteen, geologian tai optiikan tutkimusten näkökulmista.¹⁶ Goethen moninaisista tutkimuksista värioppi oli kuitenkin kuvataiteilijoita eniten kiinnostava kokonaisuus.¹⁷ Suomalaista kirjallisuutta Goethen kehittelemästä luonnontieteellisestä värihavainnon tutkimusmetodista on vain vähän, ja Goethen väriopin perusteellinen tunteminen on vähäistä niin Suomessa kuin maailmalla.¹⁸ Pirkko Holmbergin ja Pajari Räsänen suomentama Goethen *Värioppi* ilmestyi vuonna 2019 juuri sopivasti oman tutkimusjaksoni aikana. Holmberg on toiminut taidejournalistina ja suomentajana ja tekee väitöskirjatutkimusta Goethen luonnonfilosofisista näkemyksiä Jyväskylän yliopistossa. Pajari Räsänen toimii Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen laitoksella. Goethen väriopin suomennosta oli ehditty kaivata jo pitkään, ja sitä oli yritetty aloittaa moneneen otteeseen aikaisemmin. Teos sisältää Goethen väriopin didaktisen osan, joka jakautuu kolmeen osa-alueeseen. Näistä ensimmäinen sisältää väriopin hahmotelman, toisessa osassa keskitytään newtonilaisen teorian läpikäymiseen, ja kolmas osa on omistettu väriopillisen tutkimuksen historian ja edeltäjien esittelemiseen.¹⁹

Goethen *Väriopin* suomennoksen kirjanjulkistamistilaisuudessa Pirkko Holmberg kertoi, kuinka värihavainto oli Goethelle tärkeä asia, toisin kuin eurooppalaisessa tieteessä siihen aikaan, jolloin väri nähtiin toissijaisena, jotain asiaa tai esinettä määrittävänä ominaisuutena. Holmbergin mukaan Goethen maailmankuva oli romanttinen, johon perustuen myös värioppi, *Zur Farbenlehre* (1810) edustaa romantiikan ajan tiedekäsitystä. Nykylukijalle väriopin lukeminen edustaa historiallista ajankuvaa ja romanttisen ajan testamenttia.²⁰ Holmberg kirjoittaa suomennoksen alkusanoissa Goethen tieteenhistorian olevan mielenkiintoinen, mutta vaikeasti määriteltävä. Tämä johtuu osittain siitä, että Goethe ei itsekään käsitellyt luonnontutkimustensa periaatteita systemaattisesti. Luonnontutkimukset seurasivat 1700-luvun lopulla luonnonfilosofisia pohdiskeluja, mutta 1800-luvun puolivälissä tapahtui käänne pois romanttis-idealisisesta luonnonfilosofiasta kohti matemaattis-fysikaalista luonnontiedettä.

Tähän samaan aikaan lyhyeksi jäänyt goethelainen luonnontiede sai väistyä muutoksen tieltä. Sen vaikutus on kuitenkin jatkunut mannermaisen filosofian ja ihmistieteiden yhtenä taustajuonteena.²¹

Värien tutkimisen taiteen ja filosofian näkökulmasta tekee erityisen kiinnostavaksi Goethen omaperäinen luonnontieteellinen tutkimusmetodi. Goethe halusi ymmärtää värien vaikutuksia toisten värien rinnalla sekä niiden synnyttämiä aistis-eettisiä vaikutuksia. Hän oli kiinnostunut kuvataiteesta, jossa häntä kiinnostivat erityisesti värien valikoituminen maalauksiin, ja siitä minkälaisia vaikutelmia ne loivat.²² Monet pitivät ja pitävät nykyään Goethen luonnontieteellistä metodia pelkkänä historiallisena kuriositeettina, joka ei seurannut luonnontieteen ja filosofian saavutuksia.²³ Goethe koettiin ennen kaikkea taiteilijaksi suhteessa kaikkeen tekemäänsä tutkimukseen, myös luonnontieteen tutkimukseen. Taiteilijuus vaikuttaa olleen läsnä kaikessa hänen tekemisessään, mikä on tuottanut uskottavuuspulaa tieteen valtavrassassa. Kuitenkin juuri taiteellinen lähestymistapa nostaa esille värien tutkimisessa olevia katvealueita ja aukkoja, jotka jäävät piiloon tai eivät ole saavutettavissa monilla perinteisillä mittaamisen menetelmillä. Goethen kirjoittama luonnos väriopiksi on syntynyt kommentiksi vallalla olleeseen käsitykseen klassisen fysiikan edustamaa värinäkemystä vastaan. Goethen tapa tutkia väriä loi jo aikanaan vaihtoehdon mekanistis-materialistiselle luonnontieteelle.²⁴

Goethe kuvailee *Väriopin* didaktisen osan esipuheessaan luonnontieteellistä metodia tutkijan näkökulmasta seuraavasti: *”Pelkkä jonkin asian katseleminen ei kuitenkaan auta meitä eteenpäin. Jokaiseen havaintoon sekoittuu valikoivaa tarkastelua, jokaiseen tarkasteluun pohdintaa, jokaiseen pohdintaan yhdistelyä, ja niinpä voidaan todeta, että jokaisessa tarkkaavaisessa maailmaan kohdistetussa katseessamme on jo teoretisointia. Tähän teoretisointiin tarvitaan tietoisuutta, itsetuntemusta, vapautta ja vieläpä, rohkeanpuoleista nimitystä käyttääksemme, ironiaa; tällaista lähestymistapaa tarvitsemme, jos tahdomme tehdä pelkäämämme abstraktion vaarattomaksi, ja jotta toivomamme koetulokset olisivat elinvoimaisia ja hyödyllisiä.”*²⁵

67

Goethen metodilla on nähty olevan yhtäläisyyksiä myös Maurice Merleau-Pontyn (1908–1961) havainnonfenomenologiaan, joka vaikutti 1900-luvun ranskalaiseen filosofiaan ja sitä kautta taiteen filosofiaan maailmanlaajuisesti.²⁶ Merleau-Ponty kirjoittaa havainnosta muun muassa seuraavasti: *”Havainto on paradoksi, ja havaintokohde itse on paradoksaalinen. Se on olemassa vain sikäli kuin joku voi sen havaita. En voi hetkellisesti kuvitella kohdetta sinänsä. Berkeley totesi, että jos yritän kuvitella sellaisen paikan maailmassa jossa ei ole koskaan käyty, pelkkä kuvitelmani tästä paikasta tekee minut siellä läsnäolevaksi. En siis voi ajatella havaittavaa paikkaa, jossa en itse olisi läsnä. Mutta myöskään ne paikat joissa olen eivät ole minulle kokonaan läsnä, ja näkemäni oliot ovat minulle olioita ainoastaan sillä ehdolla, että ne aina vetäytyvät tavoitettavien aspektien tuolle puolen.”*²⁷

Relationaalinen ontologia – kokemus kehkeytyvänä prosessina

Relationaalisen ontologian mukaan ajateltuna värit eivät vain ole olemassa, vaan ne ilmenevät vasta toiminnassa ja tapahtumisessa havaitsijan kanssa. Tämä lähtökohta ohjaa myös omaa tutkimustani väristä ja värikokemuksista kehkeytyvänä prosessina. Ihmisille, niin kuin muillekin aistiville lajeille, värit välittyvät aistien kautta. Ihmisen aisteista hallitsevin on näköaisti, jonka fysiologiasta tiedämme jo paljonkin muun muassa pitkälle kehittyneiden värinäkökykyä selvittävien tutkimusten avulla.²⁸ Mutta myös muut aistit, kuten tunto-, haju-, maku-, kuuloaisti, ovat läsnä ja rekisteröivät talteen kokemuksia värin värillisyydestä kussakin tilanteessa. Värien värillisuus on käsite, jota olen käyttänyt taiteen maisterin opinnäytetyössäni *Värien värillisyyttä. Tutkimus Goethen värioppikursilta*.²⁹ Oman tulkintani mukaan värin värillisyyden laadullisia ominaisuuksia ovat kulttuurisidonnaisuus, tilannesidonnaisuus ja

henkilökohtaiset muistot ja tunteet, jotka synnyttävät väripuhetta. Näin ajateltuna väri on aktiivinen ja tapahtuu jatkuvassa liikkeessä ja vuorovaikutuksessa havaitsijan kanssa.

Englantilainen matemaatikko ja filosofi Alfred North Whitehead (1861–1947) toi prosessiontologian käsitteen tieteenfilosofiaan kuvaamaan kaiken olevaisen virtaavuutta. Whitehead ei kuitenkaan tyytynyt teoriassaan vain toteamukseen, että kaikki virtaa, vaan virtaavuus oli hänen mukaansa koko todellisuuden perusluonne. Tätä filosofian prosessuaalisuutta selittäessään hän toteaa, että moderni ajattelu on jakanut todellisuuden ongelmallisesti kahtia objektiiviseen maailmaan ja subjektiiviseen kokemukseen. Kahtiajakautuneisuus on johtanut nk. luonnon bifurkaation ongelmaan, jonka mukaan on olemassa kausaalinen ja objektiivinen luontoperäisten olioiden ja elottoman aineen maailma ja toisaalta ihmishenkilöiden vapauden, havaintojen, intentioiden ja vastuun maailma. Bifurkaatio on johtanut kysymään asioista, ovatko ne vain subjektin mielen luomia vai ovatko ne todella olemassa maailmassa objektiivisesti. Hän ottaa esimerkin värimaailmasta kuvaamaan bifurkaation ongelmaa. Onko ihminen esimerkiksi auringonlaskun punaista hehkua tarkkaillessaan pelkkä passiivinen elektromagneettisen säteilyn, molekyylien ja sähköaaltojen vastaanottaja vai itsekkin osa tätä kokonaisuutta? Whiteheadin mukaan silloin, kun luonnontieteellinen tieto suljetaan pois, jäljelle jää vain ihmismielen aikaansaannos. Jos taas auringonlasku selitetään pelkästään elektromagneettisen säteilyn avulla, näyttäisi siltä, että luonto aiheuttaa subjektin kokemuksen punaisen hehkusta, ja subjekti on pelkästään passiivinen vastaanottaja. Whiteheadille tämä kahtiajakautuneisuuden ongelma ratkeaa sillä, että maailmaa ymmärtääkseen ei voi valita vain toista näkökulmaa, vaan on hyväksyttävä ne molemmat. Hänen tavoitteenaan oli vapautua näistä modernin ajattelun väärin johtavista kysymyksistä ja keskittyä ennemminkin tutkimaan kokemusta kaikkine ilmenemismuotoineen.³⁰

Whiteheadin mukaan kokemus ja siinä ilmenevät kaikki osatekijät ovat tärkeitä eikä mitään niistä ole syytä sivuuttaa. Hän korostaa, että ilman subjektin kokemusta ei ole mitään, ei yhtään mitään. Subjektin käsite ei kuitenkaan ole Whiteheadin filosofiassa fenomenologinen tai esimerkiksi antropologinen käsite vaan ennemminkin kosmologinen. Whiteheadin subjektikäsite ylittää ihmiskeskeisen näkökulman. Hänen filosofiassaan kaikki entiteetit ovat kokevia subjekteja, myös ne, jotka yleensä ajateltaisiin objekteiksi. Tämän mukaan myös kivet kokevat auringon lämmön ja purje tuulen pullistavan ja eteenpäin työntävän voiman. Subjektin kokemus maailmasta tavoittaa Whiteheadin mukaan aina jotain itsen ulkopuolelta. Samalla jokainen mahdollinen subjekti (myös ei-inhimilliset subjektit) avautuvat toisille subjekteille aina tietyllä tavalla mahdollisina kokemuksina. Kokemus maailmasta on konkreettisesti kytkeytymistä maailmaan eri aistien tuottamien tuntemusten kautta eikä maailman reflektioimista sivusta seuraten.³¹

Whiteheadin ajattelu maailmasta prosessina herättää kysymään, mikä muuttuu värin ontologiassa, jos väri ymmärretään toimijana muiden lajien joukossa. Väri ilmiönä toteutuu tällöin vuorovaikutteisena ja aktiivisena, jolloin se vaikuttaa molempiin suuntiin, sekä havaitsijaan että väriin itseensä. Väri ei enää ole olemassa ainoastaan valon esiintuomana ilmiönä tai väripigmenteinä, vaan se on entiteetti, joka toimii maailmassa. Tähän tarvitaan mukaan havaitsija – subjekti, jonka kautta kokemus tulee tarkasteltavaksi suhteessa olevana ilmiönä.

Nykytutkijoista värin relationaalisuutta tarkastellut tanskalais-amerikkalainen filosofi Berit Brogaard tuo esille käsitteen värin itsepaikantuvuudesta (self-locating property). Tämä käsitys väristä hyväksyy kyllä värin olevan sidoksissa havaintoihin ja havainnointiolosuhteisiin, mutta eroaa kuitenkin värirelationismista.³² Brogaardin itsepaikantuvan ominaisuuden teoriassa väri tulkitaan sen paikallisten ominaisuuksien mukaan. Esimerkkinä tästä koralliriuttojen värit, jotka näyttävät ruskeilta ja väriltömiltä silloin kun niitä tarkastellaan merenrannalla valkoisessa valossa, kun taas koko spektrin valossa veden alla ne näyttävät loistavan kirkaissa väreissä. Korallin pigmentti ei heijasta valoa useampien

materiaalien tavoin. Brogaardin mukaan ei ole selvää, mitkä olisivat oikeita katseluominaisuuksia tai onko olemassa normaalia havainnointikykyä. Se, määritelläänkö korallin todellinen ja yleinen väri täyden spektrin valossa veden alla vai toisaalta merenrannalla normaalissa valkoisessa valossa, voidaan ratkaista vain sopimalla.³³ Brogaardin teoria pohtii värin ominaisuuksia itsepaikantuvuuden kannalta enemmän kuin havaitsijan kannalta. Itsepaikantuvuudella hän tekee eroa sekä värirelationalismiin että myös värin fysikaaliseen tulkintaan kiinnittämättä huomiota havaitsijan osuuteen tai ominaisuuksiin sen enempää, johon olen omassa työssäni lähtenyt tutustumaan mm. Whiteheadin prosessiteorian kanssa.

Kuuluuko värillisuus kvanttimaailmaan

Väriä on tulkittu klassisen fysiikan lainalaisuuksien mukaan aina 1700-luvun alusta lähtien.³⁴ Klassisen fysiikan³⁵ oletukset maailman determinismistä ja objektiivisuudesta alkoivat käydyä kuitenkin 1900-luvun alkupuolella riittämättömiksi. Kaikkea ei voitu tutkia näihin oletuksiin nojaten. Esimerkiksi suuria nopeuksia vaativia ilmiöitä alettiin tulkita suhteellisuusteorialla ja toisaalta pieniä atomeihin perustuvia ilmiöitä kvanttimekaniikalla. Siirtyminen modernin fysiikan aikakauteen oli alkanut. Molemmat edellä mainitut modernin fysiikan piiriin kuuluvat teoriat herättivät jo aikanaan kiistoja eikä niitä ollut helppo ymmärtää tai hyväksyä osaksi todellisuuden selitystä.³⁶

Fyysikko ja filosofi Tarja Kallio-Tamminen kiinnostui suhteellisuusteoriasta ja kvanttimekaniikasta etsiessään vastauksia fysiikan ja filosofian avulla todellisuuden luonnetta koskeviin haastaviin ja ratkaisemattomiin kysymyksiin. Klassisen fysiikan käsitysten mukaan, johon Newtonin lait kuuluvat, havaitsijaa ei pidetty 'tietävänä subjektina', joka voi havaita ja kuvata maailmaa ja vaikuttaa maailmaan sellaisenaan.³⁷ Kallio-Tamminen mainitsee kvanttiteorian tulkinnessaan A.N. Whiteheadin vaikutuksen, joka yhdessä muiden metafysisesti suuntautuneiden luonnontutkijoiden kanssa, kuten Henry Bergson, P.T. de Chardin ja C.N. Peirce, pyrki 1900-luvun alussa yhdistämään tieteellisen evoluutiokäsityksen hegeliläiseen ajatukseen todellisuudesta henkisesti ohjautuvana prosessina. Näissä prosessifilosofioissa kritisoidaan klassisen fysiikan naiivia epistemologista näkökulmaa todellisuudesta pelkinä olemassa olevina objekteina. Klassisen fysiikan tulkinnoissa ei otettu huomioon olioiden sisäistä vuorovaikutusta tai sitä, miten ne liittyvät toisiinsa.³⁸ Kvanttimekaniikka antoi näihin kysymyksiin uutta ajateltavaa. Kvanttimekaniikan yhtenä 1900-luvun tunnetuimpana edustajana pidetään tanskalaista fyysikkoa Niels Bohria. Hän oli vakuuttunut siitä, että jokainen suuri ongelma kantaa ratkaisua mukanaan. Ratkaisun löytäminen vaatii kuitenkin ajattelun muuttamista.³⁹

Fysiikan kehityksen myötä olemme tulleet tärkeään kohtaan värin ontologisen tulkinnan hahmottamisessa. Tärkein muutos värin ymmärtämisessä on tapahtunut havaitsijan eli subjektin hyväksymisessä osana värin olemista maailmassa. Jos havaitsija otetaan oleellisena osana mukaan värin olemassaolon tutkimisessa, silloin siirrytään klassisen fysiikan edustamasta mekanistis-materialistisesta maailmakuvasta kohti modernin fysiikan ja kvanttimekaniikan käsityksiä. Näin ollen kvanttifysiikka vahvistaa käsitystä maailmasta prosessinomaisena ilmiönä, joka toteutuu havaitsijan kautta. Jo Goethe oli omana aikanaan kiinnostunut värien ja ihmisen välisestä vuorovaikutuksesta ja havaintotapahtumasta.

Trinity yliopiston professori Heather I. Sullivan on tutkinut Goethen vallankumouksellista optiikkaa ja kirjoittaa Goethen tunnustaneen havaintotapahtuman monimutkaisuuden ja mutaisuuden (muddied) asioiden ja havaitsijan välisissä suhteissa, joita on tutkittu kvanttimekaniikassa sekä uusmaterialismin parissa. Hän kirjoittaa värien olevan ennen kaikkea muuttuvan maailman aktiivisesti kehittyviä komponentteja eikä kiinteitä kokonaisuuksia.⁴⁰ Silti monissa tulkinnoissa väriä tarkastellaan

edelleen ikään kuin itsenäisinä, ihmisestä riippumattomina ilmiönä. Värit tulevat olemassaoleviksi sekä Whiteheadin prosessiontologisen näkemyksen että kvanttimekaniikan tuoman näkemyksen mukaan vasta havaitsijan läsnäolon kautta. Myös Heather Sullivanin tutkimus on tässä mielessä tärkeä tuki omalle tutkimukselleni. Nämä tulkinnat avaavat uusia näköaloja ja kysymyksiä myös värin olemiseen taiteessa. Goethen metodologiasta on löydettävissä kiinnostavia yhtymäkohtia nykyiseen taiteelliseen tutkimukseen.

Kuva 2. Erilaisissa suhteissa syntyviä värillisyyksiä. Hiekkaan heijastuvaa valoa Beninissä 2021, keskellä havaintomateriaalia Goethen värioppikursilta Aalto-yliopistossa 2014, oikealla maiseman värejä Suomesta.

Posthumanismin viitekehys värin tutkimisessä

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan kehkeytyvää väriajattelua relationaalisena ja suhteissa syntyvänä asiana posthumanistisen viitekehysten avulla. Tarkastelussani väri pyrkii vapautumaan historiasta nousevista jännitteistä ja avautumaan uusille tulkinnoille. Väri on tässä tarkastelussa aktiivinen toimija, joka toteutuu vuorovaikutuksessa havaitsijan kanssa. Se ei ole pelkästään fysiikan lakien mukaan ilmenevä entiteetti, jota ihminen tarkastelee ulkoapäin. Kaksituhattaluvulle tultaessa havaitsijaa eli subjektia on alettu tarkastella kriittisesti posthumanistisen filosofian diskursseissa. Posthumanismi haastaa ajattelun muutokseen muun muassa ihmiskeskeisyyden, ekologian ja lajienvälisyyden näkökulmista.

Subjektin käsitteen tarkastelusta on muodostunut tutkimuksessani värin uudelleenajattelun tärkeä kohde. Tätä tarkastelua tukevat myös posthumanismin lähtökohdat, joissa ihmisen keskeistä asemaa suhteessa muihin lajeihin pohditaan kriittisesti. Posthumanismin parissa käytävä keskustelu toimii värin relationaalisuuden tarkastelussa viitekehysenä, jonka sisällä voidaan käydä keskustelua muun muassa lajienvälisyydestä, ihmisen ja teknologian yhteyksistä, kasvien elämästä ja eläinten oikeuksista.⁴¹

Myös Heather I. Sullivan on tarkastellut Goethen väritutkimuksia erityisesti antroposeenin näkökulmasta ja löytänyt Goethen väriteoriasta yhtymäkohtia ajankohtaiseen ekokriittiseen keskusteluun ja toimintaan. Sullivan toteaa Goethen tutkimuksissa korostuvan ihmisen ja luonnollisen maailman pyrkimykset vuorovaikutukseen. Sullivan toteaa lisäksi, että Goethen mukaan värit ovat osa monimutkaisten havaintojen maailmaa, jossa värit syntyvät erilaisissa suhteissa asioiden ja havaintojen välillä. Ihminen ei ole tutkimamme järjestelmän ulkopuolella vaan osa sitä kokonaisuutta.⁴² Omassa työssäni posthumanismi luo keskeisen viitekehyksen värikokemuksen tarkastelulle ja siitä avautuvalle ekologiselle keskustelulle.

Posthumanismin juuret ulottuvat 1970-luvulle, jolloin humanismiin kohdistuvan kiinnostuksen myötä alkoi syntyä erilaisia keskusteluja humanistisiin arvoihin liittyen. Yliopistoissa perustettiin näihin aikoihin uusia opintokokonaisuuksia, ja 1980-luvun toisen humanismin aallon myötä siirryttiin keskustelemaan posthumanismista ja sen rinnalla ei-inhimillisistä (inhuman) arvoista. Erilaiset intressit ulottuvat kriittisiin eläin- ja vegaanikeskusteluihin puhumattakaan peli-, media- ja teknologia- sekä bioaloista. Käynnissä on koko ajan ja samanaikaisesti monia diskursseja koskien humanistisia arvoja.⁴³ Intressinä on löytää tietoa, jonka varassa ihmisen toiminta tulee näkyväksi sekä ekologisesti ja eettisesti kestäväksi.

Rosi Braidotti on yksi ajankohtaisista posthumanistisen tiedon luojaista, filosofi, tutkija, ja feministi, joka etsii määritelmiä uudenlaiselle inhimilliselle toiminnalle. Hän esittää posthumanistisen tiedon rakentuvan kriittisen ja luovan ajattelun pohjalta. Posthumanistista predikamenttia⁴⁴ ei rakenneta yksilöittäin vaan yhdessä. Braidottin mukaan meidän pitäisi oppia tunnistamaan paremmin sitä, mikä on yhteinen tavoitteemme, keitä olemme ja mitä teemme yhdessä. Tämä edellyttää ajattelun muutosta itsestämme.⁴⁵ Braidotti luottaa luovaan ajatteluun ja käyttää monesti teorian hahmottelussaan taiteellisen toiminnan käytäntöjä esimerkkeinä luovan mielikuvituksen resursseista. Taiteellisen toiminnan käytännöissä, kuten esimerkiksi kirjallisuudessa, välittyy kekseliäisyys ja tarkkuus, jotka haastavat lukijoita antroposentristen⁴⁶ ajattelutapojen ymmärtämiseen sekä kriittisen ajattelun kehittämiseen.⁴⁷

Miksei siis värikin voi tuoda tietoa yhteisestä kokemuksesta, kasvien ja eläinten maailmasta, luonnosta ja ympäristön haasteista ihmisille? Minkälaista tämä tieto voi olla, sitä tutkin. Ekologiset kriisit ovat tuoneet tietoomme maapallon tilan kriittisellä tavalla. Voiko väritietous olla globaalia ja asettua tienviitaksi joillekin yhteisille kokemuksille, kuten ekologisten haasteiden ymmärtämiselle? Miten ihmisen tulisi muuttua tai kehittyä pystyäkseen tunnistamaan paremmin tätä tietoa? Viittaan tässä myös alkuperäiskansatutkimuksiin, joissa ihmiset edelleen elävät luonnossa ja tunnistavat luonnon viestejä osana arkielämän taitoja.⁴⁸ Voimme kysyä, olemmeko menettämässä näitä taitoja elämän kietoutuessa yhä enemmän teknologian sovellutusten ympärille.

Nopeutunut tiedonkulku teknologian vauhdikkaassa muutoksessa, kvanttiteknologian kehittyminen ja medioiden saavutettavuus rakentavat käsitystä maailmasta nopeassa tahdissa, halusimme sitä tai emme. Kvanttilukutaitoa tarjotaan jo kansalaistaidoksi kaikille, jotta ymmärtäisimme, mihin käyttämämme teknologian toiminta perustuu. Panu Rätty kirjoittaa Aalto University Magazine -julkaisussa (2021), kuinka kvanttifysiikka on jäänyt maallikoille vieraaksi, vaikka kvanttietokoneet, kvanttiverkot ja kvanttiteknikka lupaavat tulevaisuudessa valtavia mullistuksia ihmiskunnan tietojenkäsittelykykyyn ja sen kautta myös jokaisen arkeen. Helsingin yliopiston fysiikan professori Sabrina Maniscalco etsii tutkijaryhmänsä kanssa vastauksia juuri näihin kysymyksiin. Maniscalcon mukaan kvanttifysiikan hahmottamista vaikeuttaa eniten puhumamme kieli, joka perustuu edelleen ajatteluun syy-seuraussuhteiden maailmasta, johon olemme tottuneet. Kvanttifysiikan parissa etsitään uudenlaisia keinoja, jotta jokainen voisi ymmärtää tapahtumassa olevaa muutosta.⁴⁹

Niin värien kuin kvanttifysiikan paremmasta ymmärtämisestä voi olla hyötyä etsittäessä selityksiä aikamme ilmiöille. Näiden tulokulmien kietoutuminen toisiinsa saattaa avata uusia näkymiä suhteessa vallitsevaan maailmankuvaan. Teknologian sovellusten vaikutukset ihmisten elämässä nyt ja tulevaisuudessa ovat yksi osa posthumanistisen kriittisen keskustelun ydintä. Väri taas on kaikkialla ja koskettaa kaikkia ihmisiä ja myös ei-inhimillisiä asioita samoin perustein. Kysymykseksi jää, minkälaiseen värin ontologiaan voidaan tukeutua taiteen ja taidepedagogiikan parissa tulevaisuudessa ja mitä merkityksiä siitä kantautuu yleisempään keskusteluun.

Taiteella on aina ollut kyky puuttua, argumentoida, kommentoida ja tehdä väliintuloja ajassa oleviin asioihin. Posthumanistisessa kontekstissa väri yhtenä luonnonilmiönä sekä taiteen peruselementtinä asettuu tarkasteltavaksi uudesta näkökulmasta. Värin ontologisten perusteiden tutkiminen havaintokokemuksena voi näin ollen avata värin värillisyyden moninaisuutta ja laajentaa sitä kautta ekologisuuden ja toisten lajien ymmärtämistä. Kysymys siitä, minkälaisena subjektina näemme ihmisen tulevaisuudessa, on keskeinen. Tuon seuraavaksi vielä esille muutamia huomiota taiteen tutkimuksen parissa käytävästä keskustelusta posthumanismin kanssa.

Lajienvälisyys taiteessa

Muiden entiteettien asema suhteessa ihmiseen on nostanut esiin uudenlaisia kysymyksiä taiteen kentällä. Posthumanismi tarjoaa erityisen tarttumapinnan ajankohtaiseen taidekasvatuksen keskusteluun, sen teoriaan ja käytäntöihin. Taidekasvattajat ovat tulleet keskusteluun mukaan tarkastelemalla kapitalismin kritiikin kautta teknologian sosiaalisia, eettisiä, poliittisia ja esteettisiä vaikutuksia. Toisaalta on pohdittu myös sitä, mitä ymmärrämme posthumanistisella ihmiskeholla ja identiteetillä.⁵⁰ Materiaalisuus ja immateriaalisuus ovat keskustelun kohteena niin nykytaiteessa kuin taiteen tutkimuksessakin. Värin kohdalla tämä on merkinnyt irrottautumista väripinnoista ja -materiaaleista muun muassa valoksi ja teknologian kautta välittyviksi nykytaiteen kautta koettaviksi elämyksiksi museoissa ja gallerioissa. Relationaalisen ontologian kautta tulkittuna väri syntyy jatkuvasti uudestaan suhteissa ympäristön kanssa. Mukaan tarvitaan havaitsija, jonka kehon ja aistien kautta väri tulee tulkituksi jokaisessa hetkessä omalla tavallaan. Värikokemus on näin ollen immateriaalinen ja syntyy olemassa olevien suhteiden yhteisvaikutuksesta aina uudestaan ja erilaisena.

Taiteellisia kokeiluja on tehty toisten lajien ja ei-inhimillisten kohteiden kesken, jotka tuottavat tietoa ihmisestä ja kommunikaatiosta muiden lajien kanssa. Taiteilija ja tutkija Tuuji Kokkonen keskittyi väitöskirjassaan *Esityksen mahdollinen luonto: subde ei-inhimilliseen esitystapahtumassa keston ja potentiaalisuuden näkökulmasta* (2017) etsimään esityksen laadullisuutta muiden kuin pelkästään ihmisten kesken. Kokkonen työskenteli eläinten, kasvien ja sään kanssa kehittämällä samalla esityksen käytäntöä ja teoriaa. Yhtenä tuloksena hän ehdottaa lajienvälisen toimijuuden rakentuvan heikon toiminnan ajatukselle, joka mahdollistaa ei-inhimillisten toimijoiden toimijuuden huomioimisen ja määrittää uudelleen esityksen osatekijöitä kuten esityksen tekijää, esittäjyyttä ja katsojuutta.⁵¹ Kokkonen kirjoittaa työskentelystä ei-inhimillisten lajien kanssa seuraavasti: ”Tutkimukseni ei keskity maiseman esityksellistämiseen, ’eläimenä’ tai muuna ei-ihmisenä esiintymiseen, ja vain jonkin verran eläinten tai kasvien representaatioihin. Keskityn toisten eläinten, kasvien ja ’luonnon’ prosessien kanssa olemiseen, -käymiseen, toimimiseen, muuttumiseen (becoming), kommunikointiin. En siis pyri kieltämään ihmistä, vaan kysymään, miten ihminen ja inhimillinen subjektiviteetti liittyvät siihen, mikä ymmärretään ei-ihmisenä; keitä me olemme ympäristössä, jossa elämme, keiden kanssa me siinä elämme, keiden kanssa keskustelemme, ja miten näiden kysymysten seuraaminen vaikuttaa esityksen käytäntöihin ja teoriaan.”⁵²

Kohti taide- ja väripedagogiikkaa mentäessä on aiheellista kysyä, miten opetus kehittyy ottamaan huomioon nämä erilaiset toimijat ja niiden kautta syntyvät kokemukset väristä ja värillisyydestä. Opettelemmeko väriä edelleen väriympyröistä ja väriavaruuksista, vai pitäisikö tulevaisuuden väriopetuksen kohdistua entistä enemmän kokemuksiin, tietoihin ja taitoihin, identiteettityöhön ja siihen, minkälaisia ihmisiä meistä kasvaa?

Metodologisia lähestymisiä

Uudet tavat ymmärtää väriä haastavat tutkimusmetodologioita muutokseen. Juha Varto (2017) kirjoittaa taiteellisesta tutkimisesta, että siinä on otettu käyttöön ihmisen aistisuus, kokemuksellisuus ja kehollisuus, jossa olemme vahvasti yhteisessä, intersubjektiivisessä maailmassa, kokemassa samoja asioita ja koettelemassa, olemmeko todellakin kokeneet samoja asioita.⁵³ Toimijuuskäsitysten muuttuessa on alettu etsiä uudenlaisia metodologisia ratkaisuja selittämään koettua elämää ja lajienvälisiä yhteyksiä. Väriin relationaalisen ontologian tulkinnasta nousevia ilmiöitä ja kokemuksia selitettäessä on hyvä asettua tarkkailemaan esiin nousevia yhteyksiä ilman aikaisempien väriin määritelmien painolastia.

Tutkimukseni edetessä olen löytänyt väriin uudelleenajattelulle sopivia lähestymistapoja sekä taiteellisen tutkimuksen metodologioista että postkvalitatiivisista metodologioista. Postkvalitatiivinen metodologia on lähtenyt kysymään tutkijan asemaa suhteessa maailmaan painottaen sitä näkökulmaa, että tutkija ajattelee maailman kanssa.⁵⁴ Postkvalitatiivinen eroaa kvalitatiivisesta tutkimuksesta jättäen auki enemmän mahdollisuuksia erilaisten tilanteissa syntyvien suhteiden tarkastelulle. Postkvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkija ei tee etukäteen liian tarkkoja kysymyksiä tutkimuksensa kohteelle vaan antaa sen itse kertoa, mitä oikeastaan tulisi tarkastella ja havainnoida. Tätä kautta myös väri voi löytää uusia yhteyksiä ja tulla tulkituksi aktiivisena osallistujana maailmassa.

Pauliina Rautio työskentelee yliopistotutkijana Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnassa ja tutkii ihmisten ympäristö- ja eläinsuhteita lähestyen näitä posthumanistisesta teoreettisesta viitekehystä käsin. Rautio kirjoittaa postkvalitatiivisen tutkimuksen kiehtovan juuri loputtomien mahdollisten suhteiden ja yhteyksien löytämisen takia. Postkvalitatiivinen metodologia jättää tilaa yllätyksille, ei-vielä-tunnetulle, villille ja luokittelemattomalle tapahtumiselle. Tarve tehdä huomioista lopulta selkeitä argumentteja ja löytää tasapaino aineiston välillä on kuitenkin haastavaa.⁵⁵

Värikokemus monialaistuu

Tekeillä olevan väitöskirjatutkimukseni keskiössä on värikokemus moniaistisena ja monialaisena ilmiönä. Tätä varten olen aloittanut väriin uudelleenajattelua sen ontologisista kysymyksistä käsin. Olen tullut tutkimuksessani koko ajan lähemmäs värikokemusta ja muodostanut samalla käsitystä siitä, miten väri kokemuksena avautuu läheltä tarkasteltavaksi ja minkälaista väriajattelua se silloin synnyttää. Goethen väritutkimukset ja luottaminen omiin välittömiin aistihavaintoihin ja itseensä havaintojen tekijänä ovat toimineet innoittajina tutkimukselleni.

Näistä lähtökohdista käsin on alkanut muodostua metodologinen kartta, joka ohjaa toimintaani tutkimuksen eri kohdissa. Tutkimukseni pohjautuu väriin teoreettis-filosofiseen tarkasteluun. Saadakseni lisää ymmärrystä havaitsijana eli subjektina olemisesta otan tarkasteluun posthumanistisessa viitekehyksessä käytetyn käsitteen nomadinen subjekti. Rosi Braidotti kehittää nomadisen subjektin käsitettä ranskalaisten filosofien Gilles Deleuzen ja Felix Guattarin filosofian pohjalta. Nomadisen subjektin käsitteellä hän tarkoittaa muun muassa mahdollisuuksia ajatella eri tavoilla uusien

materialismin ja monimutkaisten subjektiivisuuksien analyttisiä ja historiallisia edellytyksiä.⁵⁶ Tarkoitukseni on altistaa itseni erilaisille kohtaamisille värien kanssa tutkimukseni kuluessa, voidakseni tarkastella subjektiivisuutta uusista näkökulmista käsin vaihtuvissa olosuhteissa. Yksi altistuminen toteutui vuoden 2021 marraskuussa matkallani Länsi-Afrikan Beniniin, Villa Karon taiteilijaresidenssiin. Keräsin matkalta omia värikokemuksia uudessa ympäristössä, ilmastossa ja kulttuurissa. Toteutin siellä myös kokeilevan väriyöpajan paikallisten nuorten kanssa, kuullakseni ja kohdatakseni ihmisiä heidän omassa kulttuurisessa kontekstissaan. Väriyöpajassa puhuttiin ja maalattiin samalla, kun postkvalitatiivinen tutkimusmetodi ohjasi minua tarkkailemaan tilanteessa syntyviä yhteyksiä osallistujien kesken, väriyöskentelyn suhdetta osallistujiin sekä ympärillä oleviin ei-inhimillisiin asioihin nähden. Näistä omista ja yhdessä koetuista värikokemuksista kirjoitan tutkimusraportissani.

Seuraavan kokeilun eli eksperimentin kohteena on kohtaaminen Jäämeren värillisyyden kanssa Norjassa, mistä aiemmin esittämäni kuva kertoo. Siinä oleva kuvateksti haastaa lukijaa osallistumaan ja kuvittelemaan kokemusta Jäämeren rannalla samalla tunnustellen, minkälaista sen tuoma värillisuus voisi olla. Kuva on aikaisemmalta matkaltani Pohjois-Norjassa, jossa meren syvät värit tekivät lähtemättömän vaikutuksen. Tulevassa eksperimentissä aion asettua uudestaan sen vaikutukselle alttiiksi ja kysyä tutkimukseni ytimessä olevia kysymyksiä havaitsijan läsnäolosta ja värikokemuksen muodostumisesta niissä suhteissa syntyvinä kokemuksina, jotka silloin ovat läsnä.

Kuva 3. Guineanlahden rannalta Länsi-Afrikan Beninistä. Kuva: Aino Laaksonen 2021.

Marraskuu 2021 Beninissä

... kohtaaminen meren värillisyyden kanssa, suolaisuutta en niinkään haista, mutta tunnen kasvojen ja käsien iholla, kuinka pienet hiekanjyvät ja suolaiset roiskeet osuvat kasvoihini. Guineanlahti avautuu silmiäni eteen lämpimän ja voimakkaan tuulen läpi. Täällä ei ole hiljaista. Meri pitää yllä

rauhallista mutta melko äänekästä rytmiä. Se ei lopu koskaan. Silmät seuraavat uusien aaltojen syntymistä. Meri näyttää kauempana turkoosilta mutta lähempänä havaitsen monia sinisen sävyjä. Vesi huubtaa hiekkaa, simpukoita ja muoviroskaa rannalle. Joskus yön jälkeen sitä on tullut enemmän. Kuulen myös joidenkin lintujen ääniä ja näen pienten, hiekanväristen rapujen vilaltavan nopeasti rantabiekassa. Rannalla kasvaa kookospalmuja, joiden varjot ovat ihmeellisen lyhyet. Horisontin kohdalla taivas erottuu merestä vaaleampana ja liikkumattomana pintana. Ylempänä taivaalla on hiljaa liikkuvia irtopilviä. Merta jatkuu joka suuntaan silmäkantamattomiin. Tiedän tämän saman rantaviivan ulottuvan monien muidenkin Länsi-Afrikan maiden edustoille. Siristelen silmiäni valtavassa valon määrässä, hikoilen ja tunnen kehossani kuumaa ja kostea trooppista lämmön, jota merituuli vähän helpottaa...

¹ Goethen värioppi kurssi Aalto-yliopistossa keväällä 2014. Ove Ek toimi Goethen värioppi kurssin opettajana Taideteollisessa korkeakoulussa vuodesta 1985 lähtien. Kurssia järjestettiin yhtäjaksoisesti yli kolmekymmentä vuotta. Aalto-yliopistossa ei nykyään järjestetä Goethen värioppi kurssia.

² Aalto-yliopiston expressiivisen taideterapian kurssija 2012–2014 ja Diplomi taideterapeutti 2011, Luontaislääketieteen instituutti Kairon.

³ Aalto-yliopiston Taiteen laitokselle tekeillä olevassa väitöskirjassani (työotsikko *Värin uudelleenajattelu moniaistisena kokemuksena taidepedagogiikassa*) otan värin ontologiset kysymykset uudelleenajattelun kohteeksi taiteellisen tutkimuksen ja posthumanistisen viitekehyksen avulla.

⁴ Juha Varto, *Taiteellinen tutkimus, Mitä se on? Kukan sitä tekee? Miksi?*, Aalto-yliopiston julkaisusarja TAIDE+MUOTOILU+ARKKITEHTUURI 1/2017. Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu, (Helsinki: Aalto ARTS Books, 2017), 37–38.

⁵ Leena Valkeapää, ”Tuntureilla. Taiteellinen ajattelu tutkimuksen perustana”, (SYNNY ORIGINS 1/2010), 17–18.

⁶ Leena Valkeapää, ”Tuntureilla. Taiteellinen ajattelu tutkimuksen perustana”, 24.

⁷ Postkvalitatiivinen tutkimus (Post qualitative inquiry) on Elizabeth Adams St. Pierren alkujaan käyttämä käsite tutkimukselle, jossa ’ajattellaan ilman metodia’. Ks. St. Pierre ”*Writing Post Qualitative Inquiry*”, *Qualitative Inquiry*, Vol. 24 (9), 2018: 603–608. DOI: 10.1177/1077800417734567

⁸ Pauliina Rautio, ”*Post-Qualitative Inquiry: Four Balancing Acts in Crafting Alternative Stories to Live By*”, *Qualitative Inquiry* Volume 27 Issue 2, Article first published online: June 16, (2020); Issue published: February 1, (2021): 228–230. <https://doi.org/10.1177/1077800420933297>

⁹ Maggie MacLuren, “*Researching without representation? Language and materiality in post-qualitative methodology*”, *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 26:6, (2013): 658–667. DOI: 10.1080/09518398.2013.788755 Elizabeth Adams St.Pierre, ”*Why Post Qualitative Inquiry?*” *Special Issue: Global Perspectives on the Post-Qualitative Turn in Qualitative Inquiry*”, *Qualitative Inquiry*, Vol. 27 (2) (2021): 163–166. DOI:10.1177/107780042931142

¹⁰ Harald Arnkil, *Värit havaintojen maailmassa*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisuja B 85 (Helsinki: Otava, 2011), 26.

¹¹ Ks. esim. BioColour-hanke, joka tutkii biopohjaisia väriaineita ja pigmenttejä. <https://biocolour.fi/tutkijat/>

¹² Tuula Kallio-Tamminen, *Kvanttilainen todellisuus. Fysiikka ja filosofia maailmankuvan muovaajina*. (Helsinki: Yliopistopaino, 2006), 58. Ks. myös Arnkil *Värit havaintojen maailmassa*, 20.

¹³ Arnkil, *Värit havaintojen maailmassa*, 20–21, 26.

¹⁴ Roni Grén, ”*Synestesia, evoluutio ja taiteet*,” *Tahiti* 3/2017, 37. Ks. myös synestesian ja musiikin yhteydestä Alma Muukka-Marjovuon, *Taidetunteen kasvattaminen. Lilli Törnuddin taidekasvatuksen maailmoja luomassa*. Aalto-yliopiston julkaisusarja, Doctoral Dissertations 132/2014 (Helsinki: Aalto-yliopisto, 2014), 70–71.

¹⁵ Värin opetuksen liittyviä väitöskirjoja tästä aiheesta ei ole löytynyt, siksi viitataan tässä Hannes Alatalon Aalto-yliopiston taiteen maisterin opinnäytetyöhön *Väriympyrän käelioppi*, jossa pohditaan filosofisesti väriympyröiden merkitystä kuvataide-opetuksen keskeisenä kuvastona. Alatalon mukaan väriympyrä kertoo ennemminkin kulttuurin kuvasta kuin värin kuvasta. Hän kyseenalaistaa väriympyrän opettamisen, koska sen opetuksen keskeisen kuvaston historia ja esittävyys on epäselvää, 2005, 49.

¹⁶ Pirkko Holmberg, *Taide ja luova luonto. Goethen taideteorian luonnonfilosofinen perusta*. Pro gradu –tutkielma, Estetiikka, Helsingin yliopisto, 2011, 3. Viitataan tässä artikkelissa Holmbergin Helsingin yliopiston estetiikan laitokselle tekemään pro gradu –tutkielmaan, koska tässä maisterintyössä on tehty kartoitusta Goethen luonnon tutkimusten taustalla olevasta tietoteoreettisen asenteen muodostumisesta sekä Goethen taideteoreettisista kirjoituksista, jotka ovat olleet kiinnostuksen kohteena artikkeleita kirjoittaessani.

¹⁷ Goethen työ on jatkunut Josef Albersin ja Johannes Ittenin väriopeissa, jotka syntyivät 1960-luvulla Saksassa. Muun muassa näihin väriteorioihin perustuu pitkälti väriopetus taidealojen koulutuksessa.

¹⁸ Holmberg, *Taide ja luova luonto*, 6. Goethea käsitteleviä muita aloja koskevia julkaisuja on maailmanlaajuisesti kuitenkin olemassa kymmeniä tai jopa satoja tuhansia.

¹⁹ Johann Wolfgang von Goethe, *Värioppi*. Suomentanut Pirkko Holmberg ja Pajari Räsänen. (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos, 2019), 31–33.

²⁰ Kirjanjulkistamistilaisuus Goethe-instituutissa 12.3.2020. Omat muistiinpanot Nina Laaksonen.

²¹ von Goethe, *Värioppi*, 22. Suomentaja Pirkko Holmbergin alkusanoista.

²² von Goethe, *Värioppi*, 243, 286–288.

²³ Holmberg, *Taide ja luova luonto*, 62–63; Ks. myös Arnkil, *Värit havaintojen maailmassa*, 21.

²⁴ von Goethe, *Värioppi*, 19. Suomentaja Pirkko Holmbergin alkusanoista.

²⁵ von Goethe, *Värioppi*, 31.

²⁶ Holmberg, *Taide ja luova luonto*, 66.

²⁷ Maurice Merleau-Ponty, *Filosofisia kirjoituksia*, (Helsinki: Nemo, 2012), 87.

²⁸ Arnkil, *Värit havaintojen maailmassa*, 32–52.

²⁹ Nina Laaksonen, *Värin värillisyyttä. Tutkimus Goethen värioppi kurssilta*. Aalto-yliopisto, Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu, Taiteen laitos, Kuvataidekasvatuksen muuntokoulutus. (Helsinki: Aalto-yliopisto, 2015), <https://aaltodoc-aalto.fi/libproxy.aalto.fi/handle/123456789/18535>.

³⁰ Olli Pyyhtinen & Sakari Tamminen, ”*Tuleminen vailla toistoa: A. N. Whiteheadin prosessionologia*” *Tiede & edistys* 39(2), 2014, 103–127.

- ³¹ Pyyhtinen & Tamminen, ”*Tuleminen vailla toistoa. A. N. Whiteheadin prosessiontologia*”, 103–127.
- ³² Relationaalisten väriteorioiden mukaan värit tulee määrittellä suhteessa havaitsijoiden värikokemuksiin, eikä heidän biologisten mekanismiensa objektiivisiin ominaisuuksiin. Filosofia.fi, <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/varivari#Relationaaliset%20v%C3%A4riteoriat>.
- ³³ Berit Brogaard, ”*The Self-Locating Property Theory of Color*”, *Minds & Machines* (2015) 25:133–147, DOI 10.1007/s11023-015-9373-y
- ³⁴ Arnkil, *Värit havaintojen maailmassa*, 20.
- ³⁵ Klassisen fysiikan katsotaan alkaneen 1600-luvulla ja se on ollut vallalla aina 1900-luvun alkuun asti. Silloin havaittiin, ettei klassinen fysiikka pysty tarjoamaan vastauksia kaikkiin ongelmiin. Tältä pohjalta alkoi syntyä kvanttimekaniikka.
- ³⁶ Tuula Kallio-Tamminen, ”*Kvanttifysiikan todellisuus ja maailmankuva*” *Skeptikko* 3, 1995, 8–16.
- ³⁷ Kallio-Tamminen, *Kvanttilainen todellisuus*, 245.
- ³⁸ Kallio-Tamminen, *Kvanttilainen todellisuus*, 249–250.
- ³⁹ Kallio-Tamminen, *Kvanttilainen todellisuus*, 10.
- ⁴⁰ Heather I. Sullivan, ”*Goethe’s Colors: Revolutionary Optics and the Anthropocene*”, *Eighteen-Century Studies*, vol. 51. no.1 (2017), 115–124, DOI:10.1353/ecs.2017.0049
- ⁴¹ Ks. mm. Donna J. Haraway, *When species meet*, (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2008); Rosi Braidotti, *The Posthuman*, (Cambridge: Polity Press, 2013); Rosi Braidotti, *Posthuman knowledge*, (Cambridge, UK: Polity Press, 2019).
- ⁴² Sullivan, ”*Goethe’s Colors: Revolutionary Optics and the Anthropocene*”, 115–124.
- ⁴³ Rosi Braidotti, Luento ”*Posthuman Knowledge*”, Harvardin yliopistossa 13.3.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=0CewnVzOg5w>, katsottu 4.1.2021.
- ⁴⁴ Praedicamentum (lat.), predikamentti = asema, tila, ominaisuus <http://runeberg.org/pieni/3/0511.html>
- ⁴⁵ Braidotti, *The Posthuman*, 12, 49.
- ⁴⁶ Braidotti, *Posthuman knowledge*, 183: ”The term ’Anthropocene’, coined in 2002 by Nobel Prize winner Paul Crutzen, describes the current geological era as dominated by measurable negative human impact on the Earth, through technological interventions and consumerism (Crutzen and Stoermer 2000). It was discussed at the International Geological –Congress in august 2016, but was rejected in July 2018 by the International Commission on Stratigraphy, in favour of the ’Meghalayan’ era.”
- ⁴⁷ Braidotti, *Posthuman knowledge*, 132–133.
- ⁴⁸ Pirjo Kristiina Virtanen, *Kulttuuriperintö kestävyden voimavarana – paikallisuus ja yhteisöllinen tieto Amazonian alkuperäiskansojen parissa –esitelmä*. Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seura. <https://www.youtube.com/watch?v=XUqjAzcspdo>. Katsottu 15.11.2020. Pirjo Kristiina Virtanen on alkuperäiskansantutkimuksen apulaisprofessori Helsingin yliopistossa.
- ⁴⁹ Panu Rätty, 2021. ”*Kvanttilukutaitoa kaikille*”. *Aalto University Magazine* 28, 2021, 38–42. Artikkelin ”*Kvanttilukutaitoa kaikille*” kertoo teknologian uusimmista tutkimuksista liittyen kvanttietokoneisiin, kvanttiverkkoihin ja kvanttitekologiaan muutoksiin.
- Lisää aiheesta Helsingin yliopiston, Aalto-yliopiston ja Turun yliopiston tutkijoiden rakentama avoin QPlayLearn-verkkoalusta (qplaulearn.com).
- ⁵⁰ Mira Kallio-Tavin, ”*Art Education Beyond Anthropocentrism: The Question of Nonhuman Animals in Contemporary Art and Its Education*”, (*Studies in Art Education: A Journal of Issues and Research* 2020, 61(4), 298–311), 301. DOI: <https://doi.org/10.1080/00393541.2020.1820832>
- ⁵¹ Tuija Kokkonen, *Esityksen mahdollinen luonto: subde ei-inhimilliseen esitystapahtumassa keston ja potentiaalisuuden näkökulmasta*. Acta Scenica, väitöskirja. 2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7218-01-3>
- ⁵² Tuija Kokkonen, ”*Kun emme tiedä. Keskustelemassa ’meitä’ uusiksi: lajienväliset esitykset ja esitystaiteen rooli ekokriisien aikakaudella*”, teoksessa *Posthumanismi, toim. Karoliina Lummaa ja Lea Rojola* (Turku: Eetos, 2016), 181.
- ⁵³ Juha Varto, *Taiteellinen tutkimus. Mitä se on? Kuka sitä tekee? Miksi?*, 19.
- ⁵⁴ Pauliina Rautio, *Jälkivalitatiivinen tutkimus*. Prezi-esitys: <https://prezi.com/ahlzb-81vyzv/postkvali/>. Katsottu 9.7.2021.
- ⁵⁵ Pauliina Rautio, ”*Post-qualitative inquiry: Four balancing acts in crafting alternative stories to live by*”. *Qualitative Inquiry* 2021, 27(2), 228–230. <https://doi.org/10.1177/1077800420933297>
- ⁵⁶ Rosi Braidotti, *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*. (New York: Columbia University Press, 2011), 213. Ks. myös Marita Husso ja Marja Kaskisaari, ”*Nomadisen subjektin jäljillä – Filosofin Rosi Braidottin haastattelu*”. Haastattelu, niin & näin 3/96, 62–65. Haastattelussa Braidotti korostaa sanan nomadinen merkitystä adjektiivina ei subjektina (nomadi). Tarkoitus on vastustaa identiteettien pysyvyyttä, ei edistää kiertolaisuutta tai liikkumista paikasta toiseen. Ks. esim. <https://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn963-15.pdf>